

TARTIŞMALAR IŞIĞINDA HACI BEKTÂŞ VELÎ'NİN HAYATI

Hacı Bektashi Veli's Life in the Light of Debates

Das Leben Hacı Bektaş Velis im Lichte jünger Debatten

Özcan SALMAN *

Hacı Bektâş Velî'nin hayatı uzun dönemdir Türkiye'de pek çok araştırmacı tarafından çalışılmıştır. Bu çalışmalarda zamanla belirgin ayrımlar yaşanmış, onun nasıl bir inanca sahip olduğuna kadar varan farklı fikirler ortaya çıkmıştır.

Çalışmada; Hacı Bektâş Velî'nin Anadolu'ya gelene kadar neler yaptığından başlanarak, Anadolu'daki ilk faaliyetleri, Babai İsyanı'ndaki rolü, Sulucakaraöyük'te geçirdiği günler ele alınmıştır. Diğer taraftan onunla çağdaş olan, önemli simâlarla iletişimi üzerinde de durulmuştur.

Araştırmacıların zamanla ortaya attıkları fikirler, Hünkâr'ın hayatının her aşaması ele alınarak ana kaynaklar etrafında tartışılmıştır. Bu bağlamda özellikle Hacı Bektâş Velî'nin evliliği meselesi dikkate değer sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Diğer taraftan konu o olduğunda, sıklıkla tartışmaya açılan Yeseviliğin, Hacı Bektâş Velî ve onun etrafındaki insanlara etkileri hususu üzerinde de durulmaya çalışılmıştır. Son çalışmalarla birlikte Yeseviliğin anti tezi gibi değerlendirilmeye başlanan Vefailiğin tesirleri de yine aynı şekilde çeşitli yönlerden ele alınmış, araştırmacıların yorumları ve ana kaynaklarda geçen bilgiler değerlendirilmiştir.

Hünkâr'a atfedilen Makâlât, Fevâid, Şerh-i Besmele, Nesâyih-i Hacı Bektâş-ı Velî gibi bazı eserler de ele alınmıştır. Günümüzde birçok konferansta dahi bu eserler üzerinden Hacı Bektâş Velî'nin düşünceleri

* Bilim uzmanı, ozcslmn@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7391-1188.

anlatılmaya çalışılmaktadır. Ancak risâleleri onun yazdığına dair kesin veriler yoktur. Bu durum, Hünkâr'ın fikirleri olduğu düşünülen birçok görüş konusunda şüphe uyandırmaktadır. Bu yüzden bu eserler üzerinde, özellikle kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Irène Mélikoff ve Ahmet Yaşar Ocak tarafından sorulan ve uzun zamandır dillendirilmeyen bazı sorular ise yine bu sebepten, yeniden gün yüzüne çıkarılmıştır.

Şimdiye kadar Hünkâr hakkında pek çok makale, kitap kaleme alınsa da özellikle son zamanlarda onun tarihî hayatını çeşitli görüşler etrafında tartışan bir çalışma yoktu. Bu yüzden, bu çalışma son tartışmaları ana kaynaklar etrafında tartışarak hem Hacı Bektâş Veli'nin hayatı hakkında derli toplu bir veri sunmayı hem de bazı hataları ortaya koyarak literatürdeki bu eksikliği kapatmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektâş Veli, Orta Çağ, Vefâilik, Yesevîlik, Makâlât.

ABSTRACT

Hacı Bektashi Veli's life has been discussed by many researchers in Turkey for a long time. There have been significant divergences over time in these studies, and different ideas have emerged, up to the question on his belief.

This study discusses Hacı Bektashi Veli's first activities in Anatolia, his role in the Babai uprising, and the days he spent in Sulucakaraoyuk, starting from his life before he came to Anatolia. On the other hand, the study also emphasizes his communication with distinguish persons, his contemporaries.

The ideas that the researchers put forward over time were discussed based on main sources, considering every stage of Hunkar's life. In this context, especially the matter of Hacı Bektashi Veli's marriage has produced remarkable results. On the other hand, our study also emphasizes the effects of Yesevi order, which is often discussed when it comes to Hacı Bektashi Veli, on him and people around him. Along with recent studies, the influences of the Vefai order, which started to be evaluated as an antithesis to the Yesevi teachings, were also discussed from various aspects, and the comments of the researchers and the information from the main sources were evaluated.

Some works attributed to Hacı Bektashi Veli, such as Makalat, Fevaid, Şerh-i Besmele, Nesayih-i, were also analysed. Today, Hacı Bektashi Veli's ideas are tried to be explained through these works, even at many conferences. However, there is no exact evidence showing that he wrote these works. This raises doubts about many of Hunkar's views, which are thought to be his ideas. This is why our study includes a brief evaluation of these works. For the same reason, some of the questions asked by Irène Mélikoff and Ahmet Yaşar Ocak, which have not been raised for a long time, have been brought to light again.

Although many papers and books have been written about Hacı Bektashi Veli till today, there has been no study discussing his historical life through various views, especially in recent times. Therefore, this study aims to discuss the recent debates around main sources, to provide a gathered data on the life of Hacı Bektashi Veli, and to close this gap in literature by revealing some misconceptions.

Keywords: Hacı Bektashi Veli, middle age, Vefai order, Yesevi order, makalat.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Leben von Hacı Bektaş Veli ist bereits seit langem Forschungsgegenstand in der Türkei. Unterdessen hat es in der Forschung immer wieder erhebliche Divergenzen gegeben, wobei sich selbst in Bezug auf die Frage, welchen Glauben er Hacı Bektâş Velî, unterschiedliche Meinungen herauskristallisiert haben.

Anfangen von seinem Wirken vor und direkt nach seiner Ankuft in Anatolien über seine Rolle im Babaî-Aufstand bis zu den Tagen, die er in Sulucakaraöyük verbrachte, befasst sich diese Studie mit dem Leben und Wirken Hacı Bektaş Velis. Andererseits wird auch auf seinen Kontakt zu anderen wichtigen Persönlichkeiten, die zur selben Zeit lebten, eingegangen.

Anhand der wesentlichen themenbezogenen Quellen und unter Berücksichtigung der verschiedenen Phasen im Leben Velis werden die unterschiedliche in der Forschung vorgebrachte Positionen diskutiert. In diesem Zusammenhang fördert insbesondere die Frage der Heirat von Hacı Bektaş Veli bemerkenswerte Erkenntnisse zutage. Andererseits wird versucht, zu erörtern, welchen Einfluss die im Zusammenhang mit Hacı Bektâş Velî häufig thematisierte Yesevi-Lehre auf Hacı Bektâş Velî und sein Umfeld hatte. Gleichermaßen setzt sich der vorliegende Artikel aus unterschiedlichen Blickwinkeln mit dem Einfluss der Vefa-Lehre auseinander, die in neueren Studien als Antithese zur Yesevi-Tradition verstanden wird. Zu diesem Zweck werden verschiedene Standpunkte in der Forschung und die relevanten Quellen ausgewertet.

Zudem werden einige der Hacı Bektaş Veli zugeschriebenen Werke diskutiert (u.a. Maqâlât, Fevâid, Sharh-i Besmele, Nesâyih-i Hacı Bektâş-ı Velî). Selbst heutzutage finden zahlreiche Konferenzen statt, auf denen versucht wird, das Denken Hacı Bektaş Velis auf Grundlage dieser Werke erklären. Es gibt jedoch keine gesicherte Erkenntnis darüber, ob er wirklich der Verfasser dieser Abhandlungen ist. Dies sorgt für Zweifel in Bezug auf viele Ansichten, die für jene des Hünkâr („Großmeister“) gehalten werden. Deshalb nimmt diese Studie vor allem auch eine kurze Bewertung anhand dieser Werke vor und greift einige der ursprünglich von Irène Mélikoff und Ahmet Yaşar Ocak aufgeworfenen Fragen, die seit langem nicht thematisiert wurden, erneut auf.

Trotz der vielen Artikel und Bücher, die über Hacı Bektâş Velî geschrieben wurden, gibt es selbst bis in die Gegenwart keine Studie, die seine historische Biografie aus verschiedenen Blickwinkeln erörtert. Ziel dieser Studie ist es daher, sowohl die jüngsten Debatten anhand der Hauptquellen zu analysieren als auch umfassende Daten über

das Leben von Hacı Bektâş Velî zu präsentieren und damit die vorhandene Lücke in der Literatur zu schließen, wobei unter anderem auch auf einige Fehler im derzeitigen Forschungsstand hingewiesen werden soll.

Schlüsselwörter: Hacı Bektâş Velî, Mittelalter, Vefa-Lehre, Yesevi-Lehre, Makâlât.

Giriş

Hacı Bektâş Velî'nin hayatı uzunca bir dönemdir araştırmacıların ilgisini çekmiş ve çekmeye devam etmektedir. Çünkü o, sadece yaşadığı dönemde değil bugün bile Anadolu'da saygı görmüş ve özellikle Alevîlerin hayatlarına tesir etmeyi başarmış biridir.

Fakat onun hayatı konusunda yapılan araştırmalarda belirgin ayrımlar dikkat çekmektedir. Araştırmacıların bir kısmı tarihî altyapıya önem vererek yaşamının portresini çıkarmaya çalışmışlardır. Fakat burada da çeşitli ayrımlar dikkat çekmiştir. Mehmed Fuad Köprülü ile başlayan çalışmalar Hacı Bektâş Velî ve çevresini etkileyen esas unsurun Yesevîlik olduğunu savunurken zamanla farklı görüşler de ortaya atılmaya başlanmıştır. Esasında Yesevîliğin tesirleri konusunda da çalışmalar yapan Ahmet Yaşar Ocak tarafından ortaya atılan Vefâilik tezi, kayda değer ölçüde etki yaratmıştır.

Araştırmacıların bir kısmı ise Hacı Bektâş Velî'ye atfedilen bazı eserleri kullanarak bu eserler üzerinden onun dinî düşüncelerini açıklamaya çalışmaktadırlar. Bunu yaparken çoğu zaman onun yaşadığı ortam, yaşamını etkileyen tarihî süreç ve içinde yaşadığı topluluğun özelliklerini hiçe saydıklarını görmek mümkündür. Bu konu da, çalışmada detaylı şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

1) Yöntem

Çalışmada ilk olarak Hünkârın hayatı konusunu ele alan araştırma eserler kullanıldı. Bu çalışmalarda ortaya atılan fikirler ise ana kaynaklar etrafında tartışıldı. Bu bağlamda ilk olarak Hacı Bektâş Velî'nin hayatını bize aktaran altı ana kaynak ele alındı. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Hacı Bektâş Velî hakkında bilgiler içeren en eski kaynak XIV. yüzyıla ait *Menâkıbu'l-Kudsîyye*'dir (Elvan Çelebi, 1995). Âşık Paşa'nın (ö. 1332) oğlu olduğunu bildiğimiz Elvan Çelebi (ö. 1359) tarafından kaleme alınmıştır. Nispeten yakın dönemde ortaya çıkarılıp tercüme edilen bu eser, özellikle Babaî İsyanı, Baba İlyas ve Baba İshak konusunda verdiği bilgiler açısından dikkate değerdir. Diğer kaynağımız ise Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbu'l-Arifîn* (Ahmet Eflaki, 1995). adlı Farsça kaleme alınmış eserdir. Bu çalışma, Hacı Bektâş Velî'nin vefatından (1271?) yaklaşık olarak bir asır sonra kaleme alınmıştır ve esasen bir Mevlevî kaynağıdır. Bu kaynak; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile

Hacı Bektâş Velî arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmakta ve Mevlevîlerin Hünkâr'a bakış açısını görmeye olanak sağlamaktadır.

Bu ikisinden sonra eldeki en dikkate değer kaynak ise kısaca “*Vilâyetname*” olarak bilinir. Bu eser menkîbevi bir anlatıma sahiptir. Abdülbâki Gölpinarlı'ya göre XV. yüzyılın son çeyreğinde Uzun Firdevsî tarafından kaleme alınmıştır (Gölpinarlı, 1995: XXVI-XXVII). Burada Irène Mélikoff'un esere iki eleştirisinden bahsetmek gerekir. Bunlardan ilkinde O, “Gölpinarlı'nın bu çalışmasının fazla serbest.” olduğunu iddia etmektedir (Melikoff, 1998: 103). Diğerinde ise, Gölpinarlı'nın eseri Firdevsî Rûmî, Firdevs-î Tavîl'in (Uzun Firdevsî) yazdığına dair tezine karşılık “Geleneğin tek bir söylenişten olması çok uzak bir ihtimaldir. Söylencelerin, yıllar boyu, yeni gelen öykülerin asıl öykülere karışması ile yavaş yavaş olduğunu düşünmek daha akla yatkın görünmektedir.” diyerek eleştirmektedir. Bu eleştirilerden ikincisini Gölpinarlı'nın da zaten eserde aynı görüşleri savunması dolayısıyla anlayabilmiş değiliz.¹ Muhtemelen Irène Mélikoff, bu kısmı gözden kaçırmış olmalıdır. Bununla birlikte ilk eleştirisi makalede dikkate alınacaktır.

XVI. yüzyıla ait kaynaklardan ilki ise, İranlı mutasavvıf Abdurrahman-ı Câmî (ö. 1495) tarafından kaleme alınan *Nefehatûl – Üns min Hazâretî'l Kuds* adıyla bilinen Farsça yazılmış eserdir. Bu kitap Lâmi Çelebi tarafından *Terceme-i Nefehât* adı ile Türkçeye çevrilmiştir. Aynı yüzyılda yazılmış bir diğer önemli kaynak ise Osmanlı tarihinin ilk asırlarına ait olan *Tevârih-i Ali Osman*'dır (Derviş Ahmed Aşıkî, 2012). Eserin yazarı Aşıkpaşazâde olmakla birlikte Hacı Bektâş Velî'nin Anadolu'ya geldiği dönemi anlatması bakımından hayli değerlidir.

Son olarak bahsedeceğimiz kaynak ise tüm bu eserlerden farklı bir bakış açısı ile yazılmış olan *eş-Şakayık-ı'n-Nu'maniyye* adlı biyografi kitabıdır. Bu eser Hacı Bektâş Velî'nin, Ehl-i Sünnet'e bağlı olduğunu iddia etmesiyle diğerlerinden ayrılır.

Bu başlıkta son olarak Hünkâr'a atfedilen eserlerden bahsetmek gerekir. Bunlar *Makâlât*, *Şerb-i Besmele*, *Nesâyih-i Hacı Bektâş-ı Velî*, *Şathîyye*, *Mâkâlât-ı Gaybiyye*, *Kelimât-ı Ayniyye*, *Risâle*, *Fâtîha Tefsiri* ve *Kitâbü'l Fevâid*'dir (Yaman, 2021: 40). Bu eserlerin

1 Abdülbâki Gölpinarlı, “Vilâyet-Name, Hacı Bektaş hakkında doğru yanlış, fakat hemen hepsi olağanüstü bilgiler ihtiva ettiğinden, bu eser hiç şüphe yok ki kendisinden bir hayli sonra ve menkabevi hayatı kendisini görenlerden duyanların daha sonrakilere eklenmelerle bildirerek, onlar tarafından da eklenmelerle nakledilerek mayalanıp yoğurulduktan, Bektâşî geleceği adamakıllı meydana gelip dal budak saldıktan sonra yazılmıştır (1995: XXIV).

tamamını ele alarak Hacı Bektâş Velî'ye ait olup olmadıklarını irdelemek makale sınırlarını fazlasıyla aşacağından Makâlât üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Çünkü ısrarla ona atfedilen eserlerden biri olan Makâlât konusunda Irène Mélikoff ve Ahmet Yaşar Ocak tarafından yöneltilen sorulara hâlâ bir cevap verilememiştir.

İlk olarak şunu belirtmek gerekir ki Makâlât'ın asıl metninin Arapça olduğu, Hatiboğlu adlı bir şair tarafından bu metinlerin 1409 (812) yılında nazma geçirildiği söylenegelmektedir (Melikoff, 1998:108). Fakat bu sözde Arapça metin şimdiye kadar ele geçmemiştir ve hem Ahmet Yaşar Ocak hem de Irène Mélikoff'a göre böyle bir orijinal eser yoktur (Ocak, 1992: 212, Melikoff, 1998: 108). Diğer taraftan bu orijinal eserin gerçekten var olduğu ve Hatiboğlu nüshasının bu ana kaynaktan bir tercüme olduğu varsayıldığında dahi Makâlât'ın Hacı Bektâş Velî'nin eseri olduğunu ispat etmeye yetmiyor. Çünkü yukarıda bahsettiğimiz ana kaynaklarda Hünkâr'ın Arapça bildiğine dair en ufak bir kayıt yoktur.

Diğer taraftan hem Makâlât hem de diğer eserlerin içeriği de ana kaynaklardan gelen tarihî Hacı Bektâş Velî portresiyle son derece uyumsuzdur. Örneğin Makâlât'ta haccın farz olduğu, evliliğin gerekliliği, namaz kılmanın şart olduğu (Coşan, 1996: 11)² gibi konular dile getirilirken Hacı Bektâş Velî'nin bu tür bir hayat yaşadığına dair kanıt yoktur. Dolayısıyla bu eserin/eserlerin ona ait olduğunu iddia edenlerin ilk olarak bu sorulara cevaplar vermeleri elzemdir.³ Aksi takdirde, bu sorulardan kaçarak, bu eserleri Hünkâr'a aitmiş gibi gösterenlerin uğraşları, Ahmet Yaşar Ocak'ın söylediği gibi "Onu bu eserler üzerinden sünî bir mutasavvıf gibi gösterme çabaları." (1992: 213) olmaktan öteye geçemeyecektir. Bu yüzden makalede Hacı Bektâş Velî tarafından yazıldığı düşünülen bu eserlere yer verilmeyecek, ana kaynaklar etrafında araştırmacıların fikirleri tartışılacaktır.

2) Hacı Bektâş Velî'ye Dair İlk Kayıtlar

Vilâyetnâme'de verilen bilgilere göre Hacı Bektâş Velî'nin ismi Bektâş'tır. Babasının adı İbrâhim-es-Sânî annesinin adı ise Hâtem'dir (Gölpınarlı, 1995: 4). Ancak onun hakkındaki pek çok bilgi gibi bu isimlerin doğruluğu da şüphelidir.

2 Bahsi geçen diğer eserlerde de Hacı Bektâş Velî ve ona bağlı Türkmen boylarının hayatlarında uygulamaları çok zor görünen birçok dinî uygulamalardan söz edilmektedir.

3 Makâlât'ın Hacı Bektâş Velî'ye atfedilmesi konusundaki sorunların daha ayrıntılı bir analizi için bk. Melikoff, 1998: 108-113.

Hacı Bektâş Velî'nin asıl adının net olarak bilinmediği gibi doğum ve ölüm tarihleri konusunda da kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte konuya değinen araştırmacıların hemen hepsi Abdülbâki Gölpinarlı'nın Ciritli Derviş Ali (Resmi Ali Baba) tarafından 1765'te kopya edilmiş bir Hacı Bektâş Vilâyetnamesi'ne dayanarak belirlediği tarihi, gerçeğe en yakın bilgi olarak kabul etmektedirler. Buna göre Hacı Bektâş Velî 1209/1210 civarında doğmuş, 1270/1271 yıllarına kadar 63 yıl ömür sürmüştür (Gölpinarlı, 1995: XIII, Melikoff, 1998: 101).

Hünkâr'ın tarih sahnesine ilk çıkışını iki tez etrafında tartışmak gerekir. Bu tezlerden ilki onun Horasan'dan Anadolu'ya Moğol istilası önünden kaçarak gelen dervişlerden biri olduğu bilgisi ile bağlantılıdır. Bu tarihsel alt yapıya çok uygun olarak Mehmed Fuat Köprülü'nün ünlü eserinde (2009: 76) dile getirdiği düşüncelerinin tesiri ile kuvvetlenen, Hacı Bektâş Velî'nin Yesevî tarikatına bağlı olabileceği düşüncesi bu görüşlerden biridir.

Bu teze göre; Hoca Ahmed Yesevî ortaya çıktığı zamanlarda Türkler uzun süre tasavvuf fikirleri ile içli dışlı idiler. Mutasavvıfların menkabe ve kerâmetleri yalnız şehirlerde değil göçebe Türkler arasında da yayılmıştı (Köprülü, 2009: 50). Böyle bir ortamda dünyaya gelen Ahmed Yesevî, Arslan Baba adlı sûfi bir dervişten ders aldı (Köprülü, 2009: 59).⁴ Hoca Ahmed Yesevî'nin Arslan Baba'dan ders almış olması ve hem de Türkler arasında Asya'da, oldukça etkin bir simâ haline gelmiş olması onun sûfi düşüncelere bağlı olduğu iddiasını güçlendirdi. Dolayısıyla Hacı Bektâş Velî'nin de böyle bir ortamda bulunması oldukça doğal görünüyordu.

Bu tezi destekleyen kaynaklar ise yine menkibeler olmuştur. Örneğin Vilâyetname'ye göre Hacı Bektâş Velî doğrudan Ahmed Yesevî ile münasebet halindedir (Gölpinarlı,

4 Burada konumuzla doğrudan bağlantılı olmasa da oldukça mühim görünen bir başka konuya değinmeden geçmek büyük bir eksiklik yaratacaktır. Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar adlı eserde, M. Köprülü tarafından Ahmed Yesevî'nin Yûsuf Hemedâni'den daha uzun süre ders aldığı tezi de dile getirilmiştir (2009: 61). Fakat M. Köprülü'nün bu fikirlerini daha sonra değiştirdiği de yaygın olarak bilinen bir gerçektir (Yaman, 2009: 28). M. Köprülü'nün fikrinin değişmesinde Bektaşiliğin menşei hakkında yaptığı çalışmalar etkili olmuştur. Saygıdeğer hocamız Ali Yaman'ın üzerinde durduğu, hikmetlerde Arslan Baba isminin fazlaca yer almasına rağmen Yûsuf Hemedâni ismine rastlanmaması dikkate değerdir (Yaman, 2006: 22). Diğer taraftan Ahmed Yesevî'nin Nakşi geleneğe bağlı biri olarak değerlendirilmesi durumunda Ahmed Yesevî ve çevresindekilerin zikir çekmeleri, sema dönmeleri gibi pek çok âyin de mânasız kalacaktır (Yaman, 2009: 27). Bu konuda şu çalışmalara bakılması konunun daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır : (Yaman, 2006: 23-24; 2016: 117).

1995: 10). Bununla birlikte Hâcım Sultan Velâyetnâmesi'nde de o, doğrudan Hoca Ahmed Yesevî halifesidir (Gündüz, 2010: 75). Künhü'l-Ahbâr'ın beşinci cildinde ise Hacı Bektâş'ın Şeyh Lokman-ı Perende yoluyla Ahmed Yesevî'ye bağlı olduğu bilgisi verilir (Köprülü, 2009: 76).

Buraya kadar verdiğimiz bilgilere bakarak kısa bir değerlendirme yaparsak, Hoca Ahmed Yesevî'nin muhtemelen 1166/1167 ya da en azından bu tarihlerde öldüğü bilgisine dayanarak (Köprülü, 2009: 94) 1209/1210 yıllarında doğmuş olduğu düşünülen Hacı Bektâş Velî ile doğrudan irtibat halinde olduğuna dair verilen bilgilerin yanlış olduğu net şekilde görülebilir. Esasında Köprülü de eserinde, “Ne Şakâyık'ta ne de Âşıkpaşazâde'de Hacı Bektâş'ın Ahmed Yesevî ile münasebeti hakkında herhangi bir kelimeye tesadüf olunuyor.” sözleri (2009: 94) onun da bu bağlantının çok zayıf olduğuna dair düşüncesi olduğunu hissettiriyor. Fakat her ne kadar Hacı Bektâş Velî ile Ahmed Yesevî doğrudan irtibat halinde olmasa da Hırka Dağı'nda dervişleri ile sema dönmesi gibi dinî uygulamaları ve yaşam biçimlerindeki benzerlikler Yesevilik ile Haydarî, Vefâî gruplar arasında bağlar olduğunun işaretleridir (Yaman, 2006: 23, Ocak, 2010: 113, 183).

Hünkâr'ın Anadolu'ya gelmeden önce nasıl bir hayat geçirdiğine dair bilgi yok denecek kadar azdır. İlk Osmanlı kroniklerinden Âşık Paşazâde Tarihi'nde sadece Horasan'dan geldikleri bilgisi yer almaktadır. Anadolu'ya geldiği sırada yanında abisi Menteş vardır. İki kardeş başta Sivas'ta iken sonra Baba İlyas'ın yanına giderek onunla görüşürler. Arkasından sırayla Kırşehir ve Kayseri'ye geçerler. Burada ise yolları ayrılır. Menteş, Selçuklu saltanatına karşı başlatılmış en büyük isyana katılmak için Sivas'a hareket ederken, kardeşi ise isminin duyulacağı Sulucakaraöyük'e doğru yola çıkar (Derviş Ahmed Âşıkî, 2012: 281-282).

Verilen bu bilgilerden ikisi şüphelidir. Bunlardan ilki onun Babaî İsyanı'na hiç katılmadığı yönünde düşülen kayıttır. Çünkü Âşıkpaşa her ne kadar Hacı Bektâş Velî'nin isyana katılmadığını belirtse de Menakıbu'l-Kudsiyye onun isyanın son evrelerinde bulunduğunu haber verir (Melikoff, 1998: 100). İkincisi ise Vilâyetname ile çelişir ki bu eserde Âşık Paşazâde'nin “Hacı Bektâş, Âl-i Osman neslinden hiç kimse ile sohbet etmedi.” (2012: 281). bilgisine karşılık Hacı Bektâş Velî'nin Osman Gazi ile münasebetinden bahsedilmekte hatta ona tâc giydirdiği rivayet edilmektedir (Gölpınarlı, 1995: 74).

Araştırmacılar tarafından bugüne kadar Menteş üzerinde yeterince durulmamıştır. Menteş, Hacı Bektâş Velî'den büyük olduğuna göre boyun beyi de o olabilir. Dolayısıyla Menteş başında bulunduğu boy ile birlikte isyana katılırken Hacı Bektâş Velî, yanındaki bir avuç insanla birlikte Sulucakaraöyük'e gitmiş olmalıdır. Hiçbir kaynaktan onun kalabalık bir grupla bu bölgeye gittiğinin söylenmemesi bu manâda dikkate değerdir.

Yani bugün Hacı Bektâş Velî hakkında Anadolu'ya gelmeden önceki hayatı, memleketi, ailesi ve nasıl bir eğitim sürecinden geçtiğine dair Vilâyetname'de verilen menkıbevi rivayetler dışında bilgi sahibi olunamıyor. Bununla birlikte eldeki imkânlar doğrultusunda O, Vefâî ve Haydarî gruplara yakın bir sûfi derviş olarak Ahmet Yaşar Ocak'a göre o, "Horasan Erenleri" diye anılan ve Kalenderiyye akımına mensup sûfilerden biri idi (1996: 158) karşımızda durmaktadır. Diğer taraftan Yesevîlik ile de -Hoca Ahmed Yesevî ile doğrudan münasebet halinde olmasa da- önemli bağları olduğunu söylemek mümkündür.

3) Anadolu'daki İlk Zamanları, Evliliği ve Vefâî Tarikatı ile Bağı

İlk olarak şunu belirtmek gerekir ki eski Türk dini hayatı üzerinde oldukça etkin bir rol oynayan, şaman veya kam olarak adlandırılan din adamları, siyasî manâda çok etkin bir güç olmamakla birlikte toplum içerisinde etkili birer simâ idiler. Zamanla batıya doğru göç eden Türkler arasında özellikle yerleşik hayata geçmeyen ya da geç yerleşikliğe geçen gruplarda, bu din adamları daha etkin bir rol oynamaya başladılar. Konudan çok fazla sapmamak adına bu konuda iki temel hususa değinilecektir. Bunlardan ilki konunun siyasî ve sosyal boyutu ile ilgilidir. Devlet ile yarı-göçebe, göçebe gruplar arasında çatışmalara kadar gidecek vergi, askerlik, hacı kafilelerine baskınlar ve toprak kullanımı gibi sorunlar ortaya çıkmıştır.⁵ İkinci temel husus ise şudur. Farklı din ve grupların etkisi ve sûfi düşüncelerle kendilerine -düşüncemize göre- yeni bir dinî algı ortaya koymaya başlayan bu gruplar, hem yerleşik halk ile anlaşmazlıklar yaşamaya başlamışlardır hem de kendisine yerleşik bir halk arayan devletle aralarındaki çatışmalar daha da derinleşmiştir.

İşte XIII., XIV. yy. Anadolu'sunda karşımıza çıkan Hacı Bektâş Velî ve onun gibi ön plânda duran Dede Garkın, Emîrci Sultan gibi simâlar artık eski Türk dinindeki yerlerinden çok daha farklı konumdadırlar. Uzun dönem özellikle Hacı Bektâş

5 Bu sorunları daha ayrıntılı okumak için bk. (Ocak, 2014b: 55-60).

Velî'nin sonradan Yeniçeri-Bektaşî yakınlaşması ile popülerlik kazandığı ancak XIII., XIV. yüzyıllarda çok bilinen bir şahsiyet olmadığına dair görüşlerin ise Irène Beldiceanu'nun çalışması ile hatalı olduğu ortaya çıktı. Onun ortaya çıkardığı belgelere göre bu dönemde Dede Garkın'a bağlı Garkın veya Karkın oymağı olduğu gibi Hacı Bektâş Velî'ye bağlı Bektaşlu oymağı da vardır (Irène Beldiceanu-Steinherr'den akt. Ocak, 2002: 170). Dolayısıyla bu simâlar dinî etkilerinin yanı sıra kendilerine bağlı birer boyun da lideri durumundadırlar ve siyasî bir güce de sahiptirler.

Hünkâr'ın Anadolu'ya geldiği dönemde aynı dinî kesime bağlı gruplardan ön plâna çıkan kişi Baba İlyas gibi görünmektedir. Irène Mélikoff eserinde bu konuyu anlatırken önce Claude Cahen'in tanıklığına başvurarak Baba İlyas'ın Anadolu'ya gelişini Hârezmliler'den hemen sonraya yani 1231 sonrasında konumlandırıyor (1998: 101). Devamında ise şu ifadeleri kullanıyor: “Eğer Hacı Bektâş ve kardeşi, Menâkıbu'l-kudsiyye ve Âşıkpaşazade'nin vekayi-nâme'sinde anlatıldığı gibi Anadolu'ya Baba İlyas ile geldilerse, bu yirmi yaşını biraz geçtiği dönemde olmalıdır.”

Âşıkpaşazade'de geçen, “Hacı Bektâş, Horasan'dan geldi. Bir kardeşi vardı, Mentеш derlerdi, kalktılar, geldiler. Doğru Sivas'a geldiler. Oradan Baba İlyas'a geldiler..” ifadelerinin Anadolu'ya Baba İlyas ile geldikleri sonucunu vermediği görülmekle birlikte yaş hesaplamasının doğru olduğu düşünülebilir. Vilâyetname'ye göre, Hacı Bektâş Velî'nin 1270-1271 yıllarında vefat ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla Babâî İsyanı sırasında (1240) 33 yaşlarında olmalı. Eğer Claude Cahen'in iddiası doğru kabul edilirse Anadolu'ya ilk geldiğinde 24 yaşlarında olduğu sonucu çıkar ki bu gayet makûldür.

Henüz yirmili yaşlarda olan Hacı Bektâş Velî'nin dönemin dinî cemaatleri arasındaki yerini tam olarak belirleyebilmek adına önce Baba İlyas'ın soyundan ve öneminden bahsedilecek, daha sonra Hünkâr ile bağlantısı üzerinde durulacaktır.

Menakıbu'l-Kudsiyye'nin yazarı Elvan Çelebi eserinde açıkça Dede Garkın'ın kendi büyük dedesi olduğunu söylüyor. Böylece Baba İlyas'ın Dede Garkın'ın torunu olduğu bilgisini de vermiş oluyor. Ahmet Yaşar Ocak'ın eserinde bahsettiği bir icâzetnâme ise bu konuyu tamamen açıklığa kavuşturmuşu benziyor. Buna göre, Şeyh İlyas el-Garkînî'nin (tahminen Baba İlyas) babası, Şeyh Şerefeddin el- Garkînî, onun babası ise Nu'mân Garkînî'dir (yani Dede Garkın) (2014a: 46).

Dede Garkın (Nu'mân Garkînî)
 Şeyh Şerefeddin el- Garkînî
 Baba İlyas (Şeyh İlyas el-Garkînî)
 Elvan Çelebi

Bu silsileden bahsedilme sebebi şudur. Bu soy kütüğüne göre, Baba İlyas'ın dedesi olan Dede Garkın, XIII. yüzyılda Vefâî tarikatını Anadolu'ya taşıyan isimdir. Onun vefatı ile yerine geçen torunu Baba İlyas ise bugünkü Amasya yakınlarında bulunan İlyas köyüne (eski adıyla Çat) gelerek bu tarikatı devam ettirir. Menakıbu'l-Kudsiyye'ye göre onun bölgeye gelişi I. Alâeddin Keykubad dönemine denk gelmektedir:

*Kamusıyla 'Aladin-i sultân
 Bir vezîr-i 'azîz ü bir hayvan*

*Şeybi görmege geldiler halvet
 Şeyh bunlara gösterir kudret...* (Elvan Çelebi, 1995: 128).

Bu tarikatın düşünceleri, onun kurduğu tarikat ve ona bağlı grupların faaliyetleri ile Orta Anadolu'ya yayılır ki bu faaliyetleri sürdüren en önemli isimlerden biri de Hacı Bektâş Velî'dir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi o, abisi Menteş ile daha Anadolu'ya ilk adım attığı zamanlarda Baba İlyas'ın yanına gelir (neredeyse ilk durakları). Bu görüşmeden Hünkâr'ın soyu ile Garkın soyu arasında bir yakınlığın olduğu anlaşılır. Ancak nedeni tam olarak belli olmayan bir durumdan dolayı Menteş, Baba İlyas ve tarikatının başı çektiği isyana⁶ katılırken Hacı Bektâş Velî en azından isyanın ilk kısmına katılmaz.

*Hacı Bektaş şol sebebden hiç
 Göze almadı tâcî sultanı*

*Edebalı vü bundağı huddâm
 Gördiler Hacî'dan bu seyrânı*

*Ulu işigine gelür ü gider
 Cân ile seyr ider bu cânânı*

*Böyle anladı bildi bular
 Bu nihadı bu yol u erkâm* (Elvan Çelebi, 1995: 269).

6 Babaî İsyanı için bkz.:Turan, 1993: 420, 427; Ocak, 2014b.

Menkıbenin bu kısmında Hacı Bektâş Velî'nin ayaklanmaya katılmadığı bilgisinin yanında, dünyevî arzulardan kendisini arındırmış sûfî bir derviş olduğu izlenmektedir. Başta Edebâli olmak üzere, yoldaşları ile çekildiği yalnızlık köşesinde bir ermiş olarak yaşamını sürdürmektedir. İsyana katılmamış olması konusunda genel olarak belki bu tür bir ayaklanmayı tasvip etmemiş olabileceğine dair bir yorum getirilse de abisi Mentеш'in katılmış olması ve yukarıda belirttiğimiz Menakıbu'l-Kudsıyye'de isyanın son evresinde yer aldığına dair kayıt bu tezi çürütmektedir.⁷

Babaî isyanı neticesinde dağıtılan İlyas köyündeki Vefâî zaviyesinin yerini devam eden dönemde iki tarikat alır. Bunlardan biri Şeyh Edebâli tarafından Lârende'de (Karaman) kurulan tarikat iken bizi asıl ilgilendiren ise Sulucakaraöyük'te Hacı Bektâş Velî tarafından kurulandır. Ahmet Yaşar Ocak'ın düşüncesine göre o, Anadolu'ya ilk geldiği günlerde bir Haydarî dervîşiydi. Daha sonra Baba İlyas'a, dolayısıyla Vefâîliğe intisap etti (Ahmet Eflâkî, 1995: 370). Ancak Sulucakaraöyük'e yerleştikten sonra yine bir Haydarî şeyhi gibi yaşadı ve zaviyedeki faaliyetlerini de bu yönde sürdürdü (Ocak, 2002: 65).⁸

Zaviyedeki faaliyetleri sırasındaki yaşantısı içinde ise yüzyıllar sonra bile tartışılacak olaylar meydana gelmiştir. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz evlenip evlenmediği ve soyunun devam edip etmediği ya da ne şekilde devam ettiği meselesidir. Bu konuya ilk önce Ahmet Yaşar Ocak'ın, Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler adlı eserinin farklı baskılarındaki üç farklı tezi ile başlanacaktır. Bu tezlerden ilki 1992'deki ilk baskıdan başlayarak, tüm baskılarda aynı kalmış önce 1999 baskısında bu teze bir ek yapılmış, en sonunda eserin 2006'da yayınlanan üçüncü baskısında ise yeni bir tez ortaya atılmıştır.

Üç baskıda da tezlerin kökenini oluşturan temel, Hacı Bektâş Velî'nin bir Haydarî Kalenderîsi olduğu için evlenmiş olamayacağı bilgisidir (Ocak, 1992: 208). Daha sonra eserin 1999 baskısında, buna ek olarak “Mücerredlik erkânı ise Hacı Bektâş-ı Velî'nin kendi hayatında da uyguladığı gibi, Velayetnâme'ye bakıldığında, etrafındaki bütün dervîşlerin de mücerred oldukları görülür.” iddiasını dile getirir (Ocak, 1999: 202). Son olarak 2006 baskısında ise “Kanatimizce Çelebiler geleneğinin temeli

7 Bu konuda daha geniş bir tartışma ilerleyen sayfalarda ele alınmıştır.

8 Değerlendirmemize göre bu durumun sebebi Bektaşlılar ile Garkıniler arasında yaşanan sıkıntılar ve Hacı Bektâş Velî'nin ikinci plânda kalmak istememesi olabilir. Ayrıntılı tartışma için bölüm sonundaki tartışmaya bakınız.

olan Hacı Bektâş'ın neslinin devam ettiği iddiası, Velâyetnâme metninde zikredilen, Hacı Bektâş'ın Yunus Mukri'nin eşi Kadıncık Ana'dan (Kutlu Melek) olma “nefes evladı” meselesinin zamanla gerçek evlat olarak telakki edilmesi ve bu dönüşümün tahrirler esnasında Osmanlı merkezi yönetimi tarafından da –kanaatimizce tamamen pragmatik amaçlarla- resmi belgelere kaydedilmesi sûretiyle ortaya çıkmış olmalıdır.” diyerek üçüncü tezini ortaya atmıştır (Ocak, 2006: 271).

Bu tezlerden ilki yani, Hacı Bektâş Velî'nin bir Haydarî Kalenderîsi olduğu için evlenmiş olamayacağı söylevi, tarihsel bağlamda son derece doğru gibi görünmektedir. Ancak Vilâyetname'de Hünkâr'ın etrafında evli bulunan pek çok kişi Ocak'ın iddiasının aksine görülebilir. Örneğin Hacı Bektâş'ın “Hacı” sıfatını alması anlatılırken, Hacı Bektâş, hacda olan hocasına (Lokmân'ı Perende) bişi götürmek için, hocasının eşinden bişi pişirmesini istiyor (Gölpınarlı, 1995: 6), Hacı Bektâş'ın Rûm ülkesine gelmesi anlatılırken ise selamı Fatma Bacı'ya malûm oluyor. “Bu kadın Sivrihisar'da Seyyid Nurettin'in kızıydı henüz evlenmemişti.” deniliyor. Yani Seyyid Nureddin'in de evli olduğu bilgisi veriliyor (Gölpınarlı, 1995: 18), Hacı Bektâş – Akçakoca başlığı altında ise yine Akçakoca adlı erenin “kötü huylu bir karısı” olduğundan söz ediliyor (Gölpınarlı, 1995: 37). Güvenç Abdal Destanı adlı bölümde ise Güvenç Abdal'ın güzel bir kıza âşık olması ve sonunda Sulucakaraöyük'e gitmeleri ile burada nikâhlarının kıyılması anlatılıyor. Bu örnekler Ahmed Yesevî, Tabduk Emre vs... gibi Vilâyetname'de adı geçen pek çok isimle zenginleştirilebilir. Ancak bu örnekler konunun aydınlığa kavuşması için yeterli görünmektedir.

Ocak'ın son tezinde ise daha karmaşık bir durum söz konusudur. Bu sorunun çözülebilmesi için hem Vilâyetname daha dikkatli incelenmeli hem de aynı tarihî dönemde genelde dünyada özeldense Sulucakaraöyük'teki toplumun evliliğe ve dine bakış açıları irdelenmelidir. Önce Vilâyetname'yi daha derinlemesine inceleyerek başlayalım. Söylenceye göre Hacı Bektâş Velî, daha ilk geldiği sırada Rûm ülkesine yaklaşıncaya selam verir. Bu sırada Rûm Erenleri de meclistedirler. Burada bulunan Fâtıma Bacı'ya (Kadıncık Ana) bu selam malûm olur ve onun selamını alır. Vilâyetname'de bu kısım anlatılırken onun Seyyid Nurededdin'in kızı olduğu ve evli olmadığı da vurgulanmıştır (Gölpınarlı, 1995: 18).

Hacı Bektâş Sulucakaraöyük'te başlıklı kısımda ise başka bir kadından daha bahsediliyor. Bu kadın ise “Kutlu Melek” olmakla birlikte ona da Fâtıma Bacı'ya hitâp

edildiği gibi “Kadıncık” deniliyor⁹ ki bu kadın İdris’in karısıdır (Gölpınarlı, 1995: 26) ve Çepni boyundandır. Bu iki kadını birbirleri ile karıştırmamak gerekir.

Irène Mélikoff, Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe, adlı eserinde kitap boyunca bu iki kadını birbirine karıştırmış ve Kadıncık’ın önce “Kutlu Melek” sonra “Fâtıma Ana” olarak karşımıza çıktığını ifade etmiştir (1998: 130-137-150). Ancak daha sonra “Kırklar’ın Cem’inde” adlı eserinde bu hatasının farkına varmış olacak ki yukarıda yapmaya çalıştığımız ayrımı bu eserinde dile getirmiştir (Melikoff, 2007). Ocak, buna rağmen eserinde bu iki farklı kadını birbirine karıştırmış gibi duruyor. Herhalde bu yüzden eserinin son baskısında (bizim elimizdeki 2006 baskısı) İdris ile evli olan Kutlu Melek’in çocuklarını Hacı Bektâş’ın çocukları gibi anlatmak yanlıgısına düşüyor.

Sorunun diğer bir boyutu ise Hünkâr’ın Fâtıma bacı ile evlenip evlenmediği konusudur. Bu dönemde dünyadaki genel algıya göz attığımız zaman Katolik dünyasında da durumun farklı olmadığını görebiliriz. Artık çok yaygın olan görüşe göre papaların katolik inanç gereğince evlenmemeleri gerekirken onlar yanlarındaki kadınlarla toplantılara katılabilecek kadar rahat davranmaya başlamışlardır. Calvin, Martin Luther gibi isimlerin ilk itirazları da zaten toplum içerisinde de çok hoş karşılanmayan bu duruma olmuştur. Bu bağlamda aşağı yukarı aynı dönemlerde yazıya geçirilen Vilâyetname’de geçen olaylara bakarsak, Hacı Bektâş Veli’de de aynı durumun söz konusu olduğunu düşünebiliriz. Belki de onun yaşadığı dönemde bu, toplumsal ahlâk kuralları açısından çok fazla eleştiri almayan bir durumdu ancak onun yaşamından çok sonraları kaleme alınan Vilâyetname’nin yazıldığı zaman için aynı durum geçerli değildi. Bu yüzden Hünkâr’ın Kadıncık Ana’dan olma üç oğlunu (Habib, Mahmud ve Hızır Lâle) açıklayabilmek adına ünlü rivayet ağızdan ağıza bir söylence haline gelerek zamanla (Hacı Bektâş Veli’nin abdest aldığı sudan Kadıncık Ana’nın hamile kalması) meydana getirildi.

Bu bölümde son olarak, bir kayıttan daha bahsetmek gerekir. Bu kayıt her ne kadar Hacı Bektâş Veli’nin ölümünden sonrasını konu alsa da önemli çıkarımlar yapmamıza olanak sağlamaktadır. Konu, Vilâyetname’de geçen Hünkâr’ın çevresi ile Garkın soyu arasındaki anlaşmazlıktır. Ahmet Yaşar Ocak, Dede Garkın ve Emirci Sultan adlı eserinde bu konuya değinirken “Bugüne kadar kimsenin üzerinde durmadığı.” diyor.

9 Burada neden her iki kadına da “kadıncık” diye seslenildiği sorusunu sormak gerekir. Belki de bu sıfat o dönemde belli yaşlardaki kadınlar için kullanılıyordu. Tıpkı Mengücek Gazi’de kullanıldığı gibi “küçük” anlamında kullanılıyorsa bu kelimeyi, genç kadın mânâsında bir sıfat olarak düşünmek mantıklı olacaktır.

Ancak herhalde Irène Mélikoff'un, Hacı Bektâş Efsaneden Gerçeğe adlı eserinde anlatılan bu bölümü kaçırmış olmalı ki Mélikoff aynı konuya değinmiş (1998: 73).

Anlaşmazlığa gelince durum kısaca şöyledir: Hacı Bektâş Velî, İbrahim Hacı'ya geyik postundan bir börk giydirdir. Onun ölümünden sonra Garkın soyu "Siz bunu nereden aldınız?" diyerek onları sorgulamakta ve "Hünkâr'ın tacı elifî ve Hüseyinîdir; geyik derisi Dede Garkın'ındır." diyerek sahiplenmektedirler. Dolayısıyla her ne kadar Selçuklulara karşı bir isyanda aynı çatı altında birleşseler de aralarında bir ayırım olduğu ve iki tarafın birbirine karışmasını istemedikleri bellidir (Ocak, 2014a: 48).

Araştırmacılar bu meselede geyik motifi üzerinde yeterince durmamışlardır. Halbûki geyik, anaerik dönemde Türkler için oldukça önemli bir simge idi. Zamanla ataerik toplum yapısı ve savaşçı özelliklerin ön plâna çıkması ise geyiğin yerini kurda bırakmasına sebep oldu. Bu bağlamda devlet ve askerler kurt motifini daha fazla kullanırken kamlar, dedeler, babalar geyik motifini kullanmaya devam ettiler (Dalkesen, 2015: 59). Bu nedenle geyiğe zamanla "evliya merkebi" denilmiştir. Böyle düşünüldüğünde aradaki ayırımın bir güç çatışması olduğu sonucu çıkarılabilir. Yani Dede Garkın, Baba İlyas geyik derisini kullanırken Hacı Bektâş Velî kullanamıyordu. Bu yoruma dayanarak acaba Hacı Bektâş Velî ikinci plânda kalmaktan rahatsız olduğundan dolayı mı Babaî İsyanı'nın ilk kısmına katılmadı? sorusu sorulabilir. Hacı Bektâş Velî'nin bir elinde ceylan tuttuğu ünlü betimlemeye de bu açıdan bakmak çatışmanın derinliğini anlamak bakımından yerinde olacaktır.¹⁰ Konu böyle düşünüldüğünde Vefaîlerin verdikleri tepki de Haydarîlerin ön plâna çıkmasını engelleme çabası olarak değerlendirilebilir.

Diğer taraftan Hacı Bektâş Velî isyana katılmış ancak Elvan Çelebi tarafından katılmadığı öne sürülmüş de olabilir. Bunun sebebi de Vefaîler ile Haydarîler arasındaki sorun olarak düşünülebilir. Son olarak Elvan Çelebi, Hacı Bektâş'ın savaştan son kısmına katıldığını söylüyor. Burada da şu sorun ortaya çıkıyor. Hünkâr tasvip etmediği bir savaşa neden sonradan dahil olmak istesin? Bunun sebebi Hünkâr'ın eğer savaş kazanılırsa Selçuklu başkentinin düşeceğini ve Vefaîlerin çok daha güçlü hâle

10 Aslında bu konu tek başına makale olabilecek kadar derindir. Mesela bu çatışmanın Orhan Bey zamanında Baba İlyas'ın müridi Geyikli Baba ile Hacı Bektâş'ın müridi Abdal Mûsâ arasında sürüp sürmediği üzerinde bugüne kadar hiç durulmamıştır. Acaba ikisi de Bursa'nın fethine katılmışken ve Geyikli Baba'ya bizzat padişah tarafından İnegöl bağışlanmak istenmiş, kendisine bir zaviye yapılmışken Abdal Mûsâ neden Antalya'ya gitmek zorunda kalmış olabilir?

geleceğini düşünmesi olabilir. Diğer taraftan Malya Ovası zaten Kırşehir yakınlarında bulunduğu için savaşın kaybedilmesi durumunda da abisi Menteş ile savaşa katılan taraftarlarını yanına çekmiş olacaktır. Nitekim isyandan sonra Şeyh Edebâli ile birlikte ikinci güçlü bir figür olarak karşımıza çıkması bu fikri destekler niteliktedir.

Gördüğümüz gibi Hacı Bektâş Velî, Anadolu'ya daha ilk geldiği dönemlerde belirli bir topluluğa önderlik eden, sadece bir din adamı olarak değil aynı zamanda siyasî olarak da ön plânda duran ve bir liderlik mücadelesinin içinde bulunan önemli bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır.

4) Sulucakaraöyük Günleri

Hacı Bektâş Velî, Sulucakaraöyük'e geldikten ve Babaîler yenildikten sonra Selçuklu Devleti de kendi halkına karşı giriştiği bu mücadeleden mağlûp ayrılmıştır. Devletin ne kadar güçsüz olduğu açıkça görülmüş ve kısa zaman sonra Rus bozkırlarından, Kafkaslara oradan da Orta Doğu'ya uzanan Moğol istilası Anadolu'yu da vurmuştur. İşte bir Türkmen şeyhi olarak kendi cemaatine önderlik eden Hünkâr, abisini ve muhtemelen pek çok yakınına da kaybettiği bu olaylardan sonra Moğol mezalimi altında ezilen Anadolu'da, hayatını Sulucakaraöyük'te devam ettirmiştir.

Hacı Bektâş Velî bir Türkmen şeyhi olarak kendi cemaati içerisinde bir taraftan müşhidlik görevini sürdürürken bir taraftan da Anadolu'nun muhtelif kesimlerinde İslâm propagandası yapar. Onun ilk önce Ürgüp yöresindeki hristiyanlarla irtibata girdiğini ve bölgedeki Hıristiyanlarla ilişkilerini iletlediğini bize Vilâyetnâme haber veriyor (Gölpınarlı, 1995: 23-24). İslâm propagandası ile kastımız ise elbette İslâmiyetin şer'î kuralları değildir. Çünkü zaten bu dönemde Hacı Bektâş Velî ve ona yakın yukarıda adından söz ettiğimiz Vefâî şeyhleri yanında (ki büyük ihtimalle Hacı Bektâş Velî'de bir Haydarî-Vefâî şehhidir.) Haydarî, Kalenderî şeyhleri ve Ahî Evran gibi önemli simâlar İslâmiyet'in şer'î kurallarına sıkı sıkıya bağlı değillerdi.

Onlar Horasan'dan Anadolu'ya yapılan göçler sırasında İslâmiyet'i tanımış olmakla beraber bu dini doğrudan Arap dünyasından değil İran epik geleneği ve destanları ile süslenmiş Fars geleneği içinden öğrenmişlerdir. Bunun yanında kendi eski kültürleri ile muhtemelen daha Orta Doğu'ya ilk geldikleri andan itibaren karşılaştıkları kürt halkı ile de bir kültür alışverişine girmiş, Anadolu'da dinler karışımı bir sentez yaratmışlardır.

Bu bağlamda Hacı Bektâş Velî'nin İslâm propagandası; senkretik yapıda bir din içerisinde eritilmiş İslâmî düşüncelerin, kültür etkileşimine girilen halklara yansıtılması olarak düşünülmelidir. Bu sayede o Hıristiyanlar arasında dahi önemli bir üne sahip olmuştur. Öyle ki bölge hıristiyan halkları ona Aziz Charalambos diye seslenmiş ve büyük saygı duymuşlardır (Ocak, 2002: 172). Elbette o ve onun gibi dervişlerin bu faaliyetleri, her ne kadar şer'i kurallardan uzak olsalar da Anadolu'da İslâmiyetin yayılmasında hiç şüphesiz çok güçlü bir etkiye sahip olmuştur.

Bununla birlikte Hacı Bektâş Velî'nin irtibatta olduğu tek topluluk elbette hıristiyanlar değildir. İşgalci Şamanist ve Hıristiyan Moğollar ile de irtibatta bulunduğunu, onları müslümanlaştırmak adına Karadonlu Can Baba'yı Erzincan önlerindeki Kâvus Han'a yollaması (Gölpınarlı, 1995: 40), Huy Ata'yı müslümanlığı kabul etmiş ancak putlarını yok etmemiş olan Tatarlara yollayıp bu huylarından vazgeçirmesini istemesi (Gölpınarlı, 1995: 43-44) gibi anlatılan pek çok örnekten görebiliyoruz.

Bu dönemde Anadolu'da en önemli kuruluşlardan biri ise Ahî Teşkilatı idi. İran'ın Hoy şehrinde doğan ve Hacı Bektâş Velî ile aynı dönemde Anadolu'da yaşamış olan Ahî Evran (Şeyh Nasîrüddin Mahmud, ö.1262) I. Alâeddin Keykubad'ın büyük yardımları ile Ahîliğin Anadolu'da büyüyüp gelişmesini sağlamayı başardı (Kazıcı, 1988: 540). Ahîler daha çok ticaret hayatı ile uğraşıp, siyasetten uzak bir yol izleseler de devlet otoritesinin bozulup, siyasî karmaşanın hüküm sürmeye başladığı dönemlerde siyasî ve askerî fonksiyonlarını da gösterip, önemli görevler üstlendiler. I. Alâeddin Keykubad'ın, oğlu II. Gıyâseddin Keyhusrev tarafından öldürülmesi neticesinde ona karşı direnmişlerdir. Onun Kösedâğ'da Moğollara yenik düşmesinden sonra Sivas ve Tokat'ı ele geçiren işgalcilere karşı Kayseri'yi başarıyla savundukları da bilinmektedir (Kazıcı, 1988: 541).

Hacı Bektâş Velî'nin Anadolu'nun ticaret ve sosyal hayatı üzerinde bu denli önemli bir etkisi olan Ahî Evran ile ilişkisini onun ağzından "Kim bizi şeyh edinirse onun şeyhi, Hacı Bektâş Hünkârdır." diyebileceği kadar iyi olduğunu Vilâyetnâme'den öğrenebiliyoruz. Menkıbede verilen bilgilere göre Ahî Evran, Sadreddîn-i Konevî'den icâzet almış (Gölpınarlı, 1995: 51) bir müddet Konya'da kaldıktan sonra Kayseri'ye geçmiştir. Buradan Kırşehir'e gelmesiyle ilk defa Hacı Bektâş Velî ile biraraya geldikleri ardından da pek çok kez yine aynı yerde buluştukları bilgisi veriliyor (Gölpınarlı, 1995: 51-52). Ayrıca bu zümre Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da büyük pay sahibi olmuştur. Âşıkpaşazâde'nin, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında önemli rolü olan

dört zümreden biri olarak Ahîler'den bahsetmesi Hacı Bektâş Velî'nin Anadolu'daki statüsünü belirlemek açısından hayli mühimdir.

Yine Anadolu'da önemli etkisi olmakla birlikte Hacı Bektâş Velî ile bağlantısı çok zayıf olan bir isim de Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir. Hacı Bektâş Velî'nin yaşadığı dönemde Anadolu'da en önde gelen dinî simâ olarak gösterilebilecek olan Mevlânâ onun için çeşitli eleştirilerde bulunmuştur. Hatta bu eleştiriler sadece onunla da kalmamış, yakın irtibat halinde bulunduğu Ahî Evran gibi şahsiyetlere de uzanmıştır. Âriflerin Menkıbeleri, bize bu eleştirilerin temel sebebinin Hacı Bektâş Velî'nin bilgi sahibi olmasına rağmen, şeriate uymaması olduğunu gösteriyor ki bu düşünce zaten eş-Şakayıkı'n-Nu'maniyye dışındaki ana kaynakların bize anlattığı tarihî Hacı Bektâş Velî'yi bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Bununla birlikte Hacı Bektâş Velî de ona cevap vermekten kaçınmaz ve aralarında sözlü sürtüşmeler olur (Ahmet Eflâkî, 1995: 370-371). Hatta öyle ki bu sözlü münakaşa Mevlânâ'nın, Hacı Bektâş Velî tarafından huzuruna gönderilen Şeyh İshak'ın gırtlığını sıkmasına kadar ileri gider. Bu durum iki tarafın dinî düşünceleri içerisinde önemli yere sahip olan “âriflik” ve “tasavvuf” felsefesine tamamen zıttır.

Aynı eserin başka bir bölümünde Mevlânâ'nın müridi olan Cicanın oğlu Emîr Nureddin'in, Hacı Bektâş Velî'nin kerametlerinden bahsetmesi anlatılır. Anlattığına göre Hünkâr, dış görünüşe önem vermemekte, şeriate uymamakta, namaz kılmamaktadır. Bunları gördükten sonra o, Mevlânâ'nın eleştirilerini dile getirerek mutlaka namaz kılmak gerektiğine dair ısrarlarda bulunur. Hacı Bektâş Velî'nin bu ısrar üzerine abdest almak istemesi üzerine ise bir maşrapa su getirir ve Velî'nin eline dökmeye başlar. Ancak o suyu döktükçe su, kan olur. Bunu görünce çok şaşırın Emîr Nureddin etkilenir. Mevlânâ'nın huzurunda bu durumu anlatınca aldığı cevap ise ikili arasındaki dinî fikirlerin ayrımının ne kadar derin olduğunu göstermektedir:

“Keşke kanı su yapsaydı çünkü temiz suyu kirlletmek o kadar büyük bir hüner değildir. Mûsâ Nil'i Kıptî için kan ve kanı Sıptî için berrak su yaptı. Bu onun kudretinin kemâliyendi. Bu şahısta o kuvvet yoktur. Buna israfın değiştirilmesi derler ki, Kur'ânda, ‘Şüphesiz israf edenler şeytanın kardeşleridir.’ buyrulmuştur.”

Sözleriyle Emîr Nureddin'i Hacı Bektâş'a gösterdiği râğbetten alıkoyar. Bu başlık altında verdiğimiz bilgilere genel olarak bakarsak, Hacı Bektâş Velî'nin tipik eski Türk dinî düşünceleri üzerine İnan epik geleneği, destanları ve çok az da olsa şii motifleri

ile bezenmiş sâfiyane bir Türk dervişi olduğunu görebiliriz. O, bu dönemde İslâm şeriatinden uzak olmakla birlikte kendi yorumu ile oluşturduğu dinî gelenek sayesinde Şamanist ve Hıristiyan halkı etkileyebilen ancak müslüman Mevlâna ile geçinemeyen bir karakterde ve bir taraftan da kendi oymağının başında bir boy beyi olarak, yakın gruplarla da (özellikle Vefailer) mücadele halinde olan bir karakterde karşımızda bulunuyor.

5) Hayatının Son Zamanları ve Vefatı

Hacı Bektâş Velî'nin hayatı gibi ölümü ile ilgili bilgiler de son derece kısıtlıdır. Ölümü hakkında elde bulunan bilgi yine Vilâyetname'de anlatılan menkıbevi rivâyetlere dayanmaktadır. Ancak hayatının son dönemlerine dair şunu biliyoruz ki o, ölmeden evvel çevredeki gayri müslümler ile yakın temas haline girmiş ve pek çoğunun müslüman olmasına vesile olmuştur.

Bunun yanında yetiştirdiği pek çok halifesini Anadolu'nun dört bir yanına göndererek bu faaliyetlerin kendisinden sonra da devam etmesi adına önemli bir adım atmıştır. Bu yolla onun adı yüzyıllar sonra belki de kendi döneminde olmadığı kadar popüler hale gelmesine neden olmuştur.

Anlatıya göre Hacı Bektâş Velî, ölmeden evvel Saru İsmail ile görüşür ve ona kendisi öldükten sonra Çiledağı tarafından boz atlı birinin geleceğini, cenazesini yıkayıp kefenini giydireceğini, tabutunu yapacağını ve götüreceğini söyleyip, ona yardım etmesini ister. Dediklerini aynen yerine getiren Saru İsmail'in merakına yenik düşmesi ile yüzünü ona açan boz atlının Hünkâr'ın kendisi olduğunu görmesi ile menkıbe sona erer (Gölpınarlı, 1995: 88-89). Bu menkıbe bugün Alevî geleneği içerisinde de kendini sürdürmekte ve Hz. Ali'nin ölümü vesilesiyle de aynı menkıbe bu gruplar arasında anlatılmaktadır (Yaman, 2021: 40).

Sonuç

Hacı Bektâş Velî'nin hayatı hakkında en çok yoğunlaşılan konuların başında Yesevîlik, Vefailik konusu gelmektedir. Mehmed Fuad Köprülü'den beri üzerinde durulan Yesevîlik ile Hacı Bektâş Velî ve çevresindeki gruplar arasındaki yakınlıklar günümüzde de pek çok araştırmacı tarafından çalışılmakta ve daha derine irdelenmektedir.

Diğer taraftan özellikle Menakıbu'l-Kudsiyye adlı eserin bulunmasından ve Hacı Bektâş Velî'nin, Dede Garkın ve Baba İlyas'ın başında buldukları Vefâî tarikatına mensup olduğu ortaya çıktıktan sonra çalışmalar bu yönde de yoğunlaşmaya başladı. Fakat çalışmamızda gördük ki esasında sema, âyinlerde kullanılan saz ve müzikler ile zikir meclisleri gibi çeşitli ritüeller Asya'dan Anadolu'ya nesiller boyu bir süreklilik arz etmiştir. Diğer taraftan Hacı Bektâş Velî'nin, Vefâîlik ile bağı zaten apaçık ortadadır. Yani onun bu iki tarikatten birine mensubiyeti diğerinden hiç etkilenmediğini sonucunu çıkarmaz.

Bugüne kadar üzerinde çok sığ durulan Hacı Bektâş Velî'nin Vefâî tarikatına mensubiyeti ve kısa zaman sonra neden tarikatten ayrıldığı konusu da ayrıntılı şekilde tartışılmıştır. Şimdiye kadar yeterli ilgiyi görmeyen bu konu Hacı Bektâş'ın neden Babâî İsyanı'nın ilk kısmına katılmamış olabileceği, sonradan savaşa neden katılmış olabileceği gibi önemli sorulara da cevap niteliğinde bir tezin ortaya atılmasına vesile olmuştur.

Zaten konu üzerine yapılan pek çok yoruma bazen araştırmacıların dikkatsizlikleri de farklı birer boyut katmış gibi görünmektedir. Hacı Bektâş Velî'nin çocukları hususunda, Ahmet Yaşar Ocak'ın aynı kitabının farklı baskılarında dile getirdiği düşünceler buna güzel bir örnektir. Kutlu Melek, Fatıma Ana ayrımının görülmesi bu konudaki tartışmaların gereksizliğini de ortaya çıkarmaktadır.

Son olarak Hünkâr'ın elinden çıktığı düşünülen eserler onun hayatını anlamaya çalışırken ortaya daha da büyük bir sorunun çıkmasına sebep olmaktadır. İlk olarak açıkça görülüyor ki *Makâlât*, *Şerb-i Besmele*, *Nesâyib-i Hacı Bektâş-ı Velî*, *Şathıyye*, *Mâkâlat-ı Gaybiyye*, *Kelimât-ı Aynıyye*, *Risâle*, *Fâtıha Tefsiri* ve *Kitâbü'l-Fevâid* adlı eserlerin Hacı Bektâş Velî'nin kaleminden çıktığına dair hiçbir kanıt yoktur. Diğer taraftan bu eserlerde yer alan bilgilerle ne Hacı Bektâş Velî'nin ne de çevresinde bulunduğunu bildiğimiz diğer şahsiyetlerin çoğunun hayatları arasında en ufak bir bağ görülememektedir. Bu konuda Ahmet Yaşar Ocak ve Irène Mélikoff'un üzerinde durdukları tarihî alt yapı dikkate değerdir. Sordukları sorulara ise bu eserleri kullananların muhakkak cevap vermeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- COŞAN, Esad. (1996). *Makâlât Hacı Bektaş Veli*, (sad. Hüseyin Azbay), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı yay.
- ÇELEBİ, Elvan. (1995). *Menâkıbu'l –Kudsîyye fî Menâsıbi'l –Ünsîyye (Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi)*, (trc. İsmail E. Erünsal –A. Yaşar Ocak), Ankara: TTK yay.
- DALKESEN, Nilgün. (2015). “Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültüründe Geyik Kültü” Milli Folklor, XXVII/ 106, 59.
- Derviş Ahmed Aşıkı. (2012). *Âşık Paşazâde Tarihi*, (yay. haz. Cemil Çiftçi), İstanbul: MOSTAR yay.
- EFLÂKÎ, Ahmet. (1995). *Âriflerin Menkıbeleri I*, (trc. Tahsin Yazıcı), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki. (1995). *Vilâyet-Nâme Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî*, İstanbul: İNKİLÂP yay.
- GÜNDÜZ, Tufan. (2010). “Hacı Bektaş Veli'nin Yol Arkadaşı Kolu Açık Hacım Sultan Velayetnâmesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî Araştırma Dergisi*.
- KAZICI, Ziya. (1988). “AHİLİK”, *DİA*, (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi), I.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad. (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Akçağ Yay.
- MELİKOFF, İrene. (1998). *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, (trc. Turan Alptekin), İstanbul: Cumhuriyet Kitabevi.
- MELİKOFF, İrene. (2007). *Kırklar'ın Cemi'nde*, (trc. Turan Alptekin), İstanbul: Demos yay.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (1992). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: TTK Yay.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: TTK Yay.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (2002). *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yay.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (2006). *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, İstanbul: Timaş Yay.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (2010) *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yay.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (2014a). *Dede Garkın ve Emirci Sultan*, Ankara: Dergâh Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (2014b) *Babaîler İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul: Dergâh Yay.
- TURAN, Osman. (1993). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi yay.,
- YAMAN, Ali. (2006). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Yesevilik Alevilik Bektaşılık*, Ankara: Elips Kitap.
- YAMAN, Ali. (2009). “Yesevilik-Bektaşılık Bağlantıları ve Alevî-Bektaşî Kimliği'nin Oluşumunda Yeseviliğin Rolü”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi yay.
- YAMAN, Ali. (2016). *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi*, Yedinci kapı yay.
- YAMAN, Ali. (2021). “Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî ve Alevî Ocakları”, *Hacı Bektaş-ı Velî*, (haz. Hakan Sarı, Yusuf Koşar), İstanbul: İhlamur Anma ve Armağan Kitaplar Dizisi.